

UDK 335.563 : 321.64
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 7. XII. 1992.

Kominternu prema socijalnoj osnovi fašističkog pokreta (1921.—1927.)

GORDANA VLAJČIĆ

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Republika Hrvatska

Određenje je u Kominterni prema socijalnoj osnovi fašističkih pokreta dio njezina određenja prema fašizmu, važan u koncipiranju komunističke teorije o fašizmu. U socijalnoj je strukturi fašističkih pokreta srednje društvene slojeve shvatila kao njegovu socijalnu osnovu, čije se potencijalno nezadovoljstvo građanskoliberalnim periodom u razvoju kapitalizma može iskoristiti i kao potencijalna snaga u komunističkim prevratima.

Znanstvena su istraživanja potvrdila očitu političku praksu da je KPJ do kraja 40-ih godina nasiljem eliminirala iz političkog života nove južnoslavenske države sva nastojanja političkih snaga koje su pobjedu antifašističkih opredjeljenja shvatile uvodom u afirmaciju građanskodemokratskih društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Jednako su postupile sve komunističke partije u svijetu, koje su u poslijeratnim uvjetima nasiljem došle na vlast. Zaključak se nameće sam po sebi, sve su bivše sekcije Kominterne imale jednake strateške ciljeve narodnofrontovski koncipirane antifašističke borbe. U njezinu je strukturu od početka bila ugrađena klasnosocijalna dimenzija, primarna u odnosu na antifašističku.

Geneza je takvih sadržaja komunističke narodnofrontovske koncepcije u ranim opredjeljenjima komunističkoga dijela svjetskih radničkih pokreta, kada su zbivanja u Italiji potakla razmišljanja o biti fašizma. Tada počinju i prve definicije komunističke teorije o fašizmu i o taktičkim ciljevima antifašističke borbe. U skladu s načelnim komunističkim postavkama, ta teorija polazi od odnosa kapitalizma i fašizma i obuhvaća: 1. socijalnu genezu fašizma, 2. socijalnu i političku funkciju fašizma i 3. socijalnu osnovu fašizma.¹ Socijalna je geneza fašizma povezana s problemima ka-

¹ Šire o pitanjima strukture komunističke teorije o fašizmu i otvorenim pitanjima njezinih znanstvenih istraživanja u: *Ivan Prpić*, Predgovor knjizi *Komunisti o fašizmu (1919—1940)*, Zagreb 1976. Zanimljiva razmišljanja i u *Todor Kuljić*, *Fašizam, Sociološko-istorijska studija*, Beograd 1987., i *Ernst Nolte*, *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd 1990.

pitalizma imperijalističke epohe, u kojoj se fašizam javlja kao pokušaj krupne buržoazije da zaustavi procese njegova raspadanja. U njima se socijalna i politička funkcija fašizma shvaća kao *otvorena diktatura krupne buržoazije*, koja se proleterskim revolucijama i nezadovoljstvu nižih i srednjih društvenih slojeva grada i sela više ne može suprotstavljati klasičnim metodama *prikerivene diktature* građanskoliberalnog perioda. Reduciranje biti fašizma na *otvorenu diktaturu krupne buržoazije* rezultiralo je u komunističkoj teoriji o fašizmu izjednačivanjem struktura fašističke i nacističke ideologije i njihovim svodenjem na *ideologiju fašizma*.

Komunističku je teoriju o fašizmu teško objasniti samo teorijskim razlozima, ne uzimajući u obzir *određenje fašizma u Kominterni*.² Njezine su različite varijante globalnih taktičkih opredjeljenja do napada na SSSR u latentnom sukobu sa snagama građanskoliberalnih i socijaldemokratskih opredjeljenja. Redovno doživljavajući poraze u nastojanjima da destabilizira kapitalizam, Kominternu je pridonijela ugradnji u komunističku teoriju o fašizmu postavki koje su direktna posljedica njezine političke prakse, a ne društvene zbilje.

Takav je pristup bitno utjecao i na odnos Kominterne prema socijalnoj osnovi fašističkih pokreta. Rasprave govore ne samo o njezinoj strukturi, nego i o mogućnosti suradnje komunista i dijelova baze fašističkih pokreta u destabilizaciji kapitalizma. U ovome prilogu riječ je o tim pitanjima, koja su zbog ograničena prostora priopćena u sintetiziranom obliku. Dio su znanstvenoga projekta »Antifašizam Kominterne 1919.—1934.«, koji financijski potpomaže Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske.

Stvorena pod vodstvom ruskih boljševika u ožujku 1919. kao »masštab« revolucije »u usponu«, Kominternu je između 1919. i 1921. globalnom taktikom *jedinstvene antiimperijalističke fronte* poticala sukob *klase protiv klase* i kao praktičnu potporu politici *ratnoga komunizma* RKP(b). Koristeći se poslijeratnom ekonomsko-socijalnom krizom kapitalizma, snagama građanskodemokratskih opredjeljenja suprotstavila je teorije i ideologije RKP(b).

Od sredine 1920. politički procesi u europskim kapitalističkim državama nisu pogodovali globalnoj komunističkoj taktici prvenstveno zbog nezainteresiranosti zapadnoeuropske radničke klase i nižih socijalno ugroženih slojeva za takvu perspektivu društvenih promjena. Kominternu je nasilno reagirala, *Statutom, Programom i 21 uvjetom* Drugog kongresa, forsirajući u tradicionalnim radničkim strankama i sindikatima do tada neviđen idejni i organizacijski rascjep.

Isoliran u prostore Sovjetske Rusije, boljševički je eksperiment rezultirao zaoštavanjem klasnosocijalnih odnosa, koji su ozbiljno ugrozili strateške ciljeve RKP(b). Lenjin i njegovi pristaše pokušavaju sanirati situaciju NEP-om, čija je bit *pjereduška* — *predah*, koji je imao osnažiti pretpostavke za provedbu strateških ciljeva ruskih boljševika.

² I. Prpić, Predgovor, 19.

Tako su društveni procesi u kapitalizmu i u Sovjetskoj Rusiji zorno pokazali da je aktualna komunistička taktika neprimjerena zbilji.³

Treći je kongres Kominterne prihvatio novu globalnu taktiku jedinstvene fronte kao dugoročnije opredjeljenje, u uvjetima »relativne stabilizacije« kapitalizma i »privremene« nemogućnosti njegova nasilnog slamanja. Povijesni razvitak potvrđuje da je bila, kao i NEP za RKP(b), samo *pjereduška* — *predah* sekcijama Kominterne, a trajala je do 1927.

Lenjin je na Trećem kongresu optužio talijanske socijaliste za oportunističku i reformizaciju,⁴ a talijanski komunisti za »[...] pojavu *kontrarevolucionarnih organizacija*, kao što je, na primjer, *fašistička*. Krivi su reformisti, koji su imali obrambeni stav prema napadu buržoazije i bijele garde (ist. G. V.)«. ⁵ U kongresnim su *Tezama o taktici* talijanski socijalisti optuženi da su radničke organizacije transformirali u »[...] organe *kontrarevolucionarnoga utjecaja* i sputavanja proletarijata [...] (ist. G. V.)«. ⁶ Prilikom je iskoristila buržoazija i, »[...] uz pomoć *bijelih bandi fašista*, prešla u napad na *radničku klasu* [...] (ist. G. V.)«.

U *Proglasu* Četvrtoga kongresa talijanskim radnicima i seljacima poziv je u borbu »[...] protiv neskrivene reakcije [...]«⁷ buržoazije, iskazane putem fašističke vlasti i stvaranja jedinstvene fronte revolucionarnih obilježja, jer snage revolucije u Italiji i »[...] nisu tako slabe kako ih prikazuju paničari«. Na kongresu je uočeno da fašizam ne izražava jedinstvo interesa građanske klase u cjelini, i zato je određeniji u pristupu njegovoj socijalnoj osnovi. U *Proglasu* je njezina većina obilježena kao gomila »lupčica«, ali se priznaje da su u njoj i odredi »[...] radnika, seoskoga proletarijata i jednoga dijela seljaštva«, jer je dio radnika izmanipuliran interesima krupne industrijske i trgovačke, a dio seljaštva onima krupne zemljišne buržoazije. U *Proglasu* je istaknuto da fašistički pokret nema »[...] jedinstvenu klasnu osnovu« i zato nije ozbiljna prijetnja, nego dio »[...] međunarodnoga avanturizma«. Izazvat će protiv sebe »[...] pokret javnoga negodovanja«, koje samo treba »[...] navesti na *naše putove*, kako bi talijanski radnici, s Komunističkom partijom na čelu, ovaj pokret protesta protiv reakcije povelili što je moguće dalje (ist. G. V.)«. ⁸

³ Šire o sadržajima globalne taktike Kominterne 1919.—1927. u *Gordana Vlačić, Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje (1919—1927)*, Globus, Zagreb, drugo dopunjeno izdanje 1987., i *Kominternu i taktika borbe »klase protiv klase« (1927—1934)*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1989., 11—12.

⁴ Treći kongres Komunističke internacionale, Moskva, 22. jun — 12. jul 1921. Komunistička internacionala, Stenogrami i dokumenti kongresa, knjiga 3 (dalje: Dokumenti 3), Kulturni centar, JUR »Privredna knjiga«, Gornji Milanovac 1981., 213. O pitanju stava Kominterne prema fašizmu u *Gordana Vlačić, Kominternu o fašizmu i o njemu suprotstavljenju taktici do 1934. Naše teme*, XXXII, 7—8, Zagreb 1988., 1659—1672.

⁵ Isti izvor, 488.

⁶ Isti izvor, 650.

⁷ Četvrti kongres Komunističke internacionale, Moskva, 5. novembar — 5. decembar 1922, prvi dio. Komunistička internacionala, Stenogrami i dokumenti kongresa, knjiga 4 (Dokumenti 4), Kulturni centar, JUR »Privredna knjiga«, Gornji Milanovac 1981., 20.

⁸ Isti izvor, 21.

Govoreći o socijalnoj osnovi fašističkoga pokreta Karl Radek je na kongresu upozorio da se fašizam ipak po nečemu razlikuje od građanske demokracije, i zbog toga »[...] što je on nešto drugo vrlo je značajno.«⁹ Razlikuje se po socijalnoj osnovi što je čini *sitna buržoazija*, koja je u ratu imala određenu ulogu, a iz njega je izišla razočarana, jer »[...] Italija nije dobila ono što je tražio cijeli nacionalistički program«. U poslijeratnim je uvjetima protivnik proleterskoj revoluciji, ne samo zbog toga što je bio u pitanju radnički pokret, nego zbog toga što su željeli nastavak agresije. Talijanska je socijalistička partija u tim događajima zakazala, »[...] nije bila sposobna pretvoriti u djelo osjećaj da se priprema nešto novo, da se više ne može ići starim kolosijekom [...]«. Bila je nespособna »[...] povesti mase u borbu [...]«,¹⁰ otrgnuti sitnu od utjecaja krupne buržoazije i krenuti u odlučan obračun. Umjesto pobjede proleterske revolucije, u politički se život zemlje ubacuju »[...] musolinijevci, nacionalistički sitnoburžoaski intelektualci [...]« i nude posredovanje između radničke klase i kapitalista. Tako su fašisti privukli sitnoburžoasku nacionalističku masu, ali i dio radničke klase, dok su drugi dio privukli socijalisti. Umjesto revolucije, ponudili su radnicima suradnju s buržoazijom koja ih je imala »[...] zaštititi od najgorega«. Zato, tvrdi Radek, »[...] fašisti predstavljaju sitnu buržoaziju, koja, oslonjena na buržoaziju, dolazi na vlast i koja je prisiljena provoditi program buržoazije, a ne program sitne buržoazije.«¹¹ Ideologija je fašizma u suprotnosti s njegovom socijalnom funkcijom, i valja očekivati zaoštavanje odnosa između sitne i krupne buržoazije u fašističkom pokretu. Zato sitnu buržoaziju shvaća kao *demokratsko krilo* fašističkoga pokreta, podobno za suradnju s komunistima. Potrebno je samo njegov »revolucionarni naboj« usmjeriti interesima proleterske revolucije.

Amadeo Bordiga, sekretar talijanske komunističke partije, u svome je kongresnom koreferatu proglasio sitnu buržoaziju potencijalnom snagom revolucije, pa podsjeća kako su davno zahtijevali »[...] da poslije rata kupuju zemlju da bi postali sitni vlasnici.«¹² Zato su bezemljaši sjevernih poljoprivrednih centara Bologne i Firenze u prvim borbenim odredima fašista, a ne bezemljaši juga. Ondje »[...] nije mogao nastati fašistički pokret iz istih razloga iz kojih je bilo nemoguće stvoriti veliki socijalistički pokret.«¹³ Fašistički se pokret javio, tvrdi Bordiga, ondje »[...] gdje je proleterski pokret bio najrazvijeniji i gdje se *klasna borba* najjasnije iskazala [...] (ist. G.V.)«. Fašizam provodi »[...] jedinstveni plan *antiproleterske, kapitalističke ofenzive* (ist. G.V.)« i u interesu krupne buržoazije interesno *homogenizira* talijansko društvo, da bi se ostvarila »[...] *radna zajednica klase, a ne klasna borba* (ist. G.V.)«. Nju će povezati »[...] nacionalno jedinstvo [...]«, utemeljeno u »[...] *državi, krupnoj buržoaziji i srednjim klasama* (ist. G.V.)«. Kao i Radek, Bordiga u

⁹ Isti, izvor, 249.

¹⁰ Isti izvor, 250.

¹¹ Isti izvor, 251.

¹² Isti izvor, 265.

¹³ Isti izvor, 266.

¹⁴ Isti izvor, 267.

strukturi socijalne osnove fašističkoga pokreta vidi njegovo *demokratsko krilo*, za koje je uvjeren da pridonosi distanciranju fašističkoga režima od »[...] čiste reakcije, da je ostavio široko polje sindikalizmu«. S ironijom govori o socijalističkoj stranci Italije, u kojoj su »[...] neko vrijeme vladala antifašistička načela i iluzije da se može formirati buržoasko-proleterska vlada protiv fašizma«. ¹⁵ Njezino je djelovanje u parlamentu izjednačio s onim »[...] lijevih buržoaskih elemenata«, ¹⁶ koje vodi jačanju buržoaske kontrarevolucije. Bordiga je uvjeren kako fašistički režim »[...] ne namjerava mijenjati osnovne tradicionalnih institucija u Italiji«. ¹⁷ kako će »[...] fašizam biti liberalan i demokratski«, jer »[...] fašistička vlada čini izvjesne ustupke *buržoaskim liberalima* (ist. G.V.)« u vlastitoj socijalnoj osnovi.

Diskusija je na Četvrtome kongresu Kominterne otvorila važno pitanje ponašanja komunista u uvjetima fašističke agresije. Tako je sekretar KP Čehoslovačke Bohumil Smeral izrazio bojazan da bi sve izraženija nacionalna pitanja u Europi mogla »[...] pojačati uzbuđenje u masama, koje buržoaski svijet može iskoristiti za fašističke ciljeve [...]«. ¹⁸ Međutim, agresija fašističkih sila na neku od zemalja buržoaske demokracije može samo izazvati »[...] panični strah nacionalnih krugova da ne izgube nacionalnu samostalnost«, a nikako i zabrinutost proletarijata. Komunistička je antifašistička borba klasni obračun sa snagama fašizma i građanske demokracije u vlastitoj državi, i u njegovoj pripremi komunisti moraju pridobiti i radničku klasu iz socijalne osnove fašističkih pokreta, jer bi »[...] pod fašističkom vladom mogla igrati vrlo važnu ulogu«.

Istupanje člana CK KP Njemačke Edwina Hoernlea bilo je potaknuto jačanjem nacizma u njegovoj zemlji. U Bavarskoj vidi *južnonjemački tip* fašizma, čija su socijalna osnova široki slojevi »[...] sitne buržoazije i srednjega seljaštva [...] po sebi *demokratskih slojeva* (ist. G.V.)«, ¹⁹ koji su izmanipulirani od *krajnje monarhističke kontrarevolucije*. U sjevernim dijelovima zemlje vidi *sjevernonjemački tip* fašizma, čija je socijalna osnova »[...] dio zemljoradnika [...]« i »[...] ilegalne formacije boraca«, a pokret vode »[...] kao i u Italiji deklasirani intelektualci«. Zagovara otpor njemačkih komunista socijalnoj demokraciji, zemljoradničkim savezima i propagandu u vojsci, a posebno je zainteresiran za pridobivanje *demokratskih slojeva* u nacističkome pokretu.

Dijelu talijanskih komunista koji razmišljaju o suradnji sa socijalistima u borbi protiv fašizma Zinovjev je na kongresu poručio: »1. *Reformizam* je naš glavni neprijatelj, 2. *centrizam* postaje smrtna opasnost po proletersku revoluciju (ist. G.V.)«. ²⁰ Naime, fašistička diktatura stvara povoljnije uvjete djelovanju komunista, jer se »[...] Italija nalazi u *epohi građanskoga rata* i zato što je taj zadatak sada jasan svakom talijanskome radniku (ist. G.V.)«. ²¹

¹⁵ Isti izvor, 271.

¹⁶ Isti izvor, 274.

¹⁷ Isti izvor, 275.

¹⁸ Isti izvor, 279.

¹⁹ Isti izvor, 307.

²⁰ Isti izvor, 726.

²¹ Isti izvor, 729.

U kongresnim se *Tezama o taktici* ofenziva »[...] kapitala na ekonomsko-polju [...]« shvaća dijelom političke ofenzive »[...] buržoazije protiv radništva, što se najjasnije iskazuje u međunarodnome fašizmu.«²² Njegova je talijanska varijanta shvaćena kao dio procesa fašizacije buržoaske vlasti, koja socijalnom demagogijom priprema fašizam »[...] među masama, među seljaštvom i malograđanstvom, kao i kod izvjesnih dijelova radništva«. Posljedica je to razočaranja širokih masa »[...] u takozvanu demokraciju [...]«. Zato se u kongresnim *Tezama o jedinstvenome frontu radnika* očekuje od talijanskih komunista da će »[...] nemilosrdno na svakome koraku razotkrivati polovičnost i izdaju reformista i centrista, zaognutih u plašt komunizma, i da će istovremeno moći povesti neumornu i sve jaču kampanju za radnički *jedinstveni front protiv buržoazije* (ist. u orig., nap. G.V.)«.²³

Razrađujući pitanje uloge *demokratskih i revolucionarnih krila* socijalne osnove fašističkoga pokreta, Treći je prošireni plenum Izvršnoga komiteta Kominterne 1923. procijenio da je fašizam dio procesa »[...] ubrzana raspadanja kapitalističkoga gospodarstva i buržoaske vlasti«,²⁴ koje je uništilo nade »[...] širokih slojeva sitne i srednje buržoazije, sitnoga seljaštva, 'inteligencije'«. Oni su nakon poraza radničke klase u Italiji pristupili fašističkome pokretu, a njihovi primarni porivi ulaska u fašistički pokret upozoravaju da imaju »[...] *revolucionarne tendencije*, koje se mogu radikalizirati protiv kapitalizma i njegove države (ist. G.V.)«.²⁶ Socijalna i politička funkcija fašizma u sukobu je s vlastitom socijalnom osnovom, ali i s drugim društvenim slojevima. Tako su izbili sukobi »[...] između stare, dubokih korijena, i nove fašističke birokracije [...] između regularne vojske i njenih oficirskih kadrova i nove narodne milicije i njenih vođa [...] između nasilne fašističke ekonomske politike i privrednog ustrojstva i ideologije ostataka liberalne i demokratske buržoazije [...] između monarhista i republikanaca [...]«. Sukobi izviru iz socijalne geneze fašizma, koji »[...] služi interesima industrijskoga kapitala, prvenstveno dobro razvijenoj teškoj industriji«. Potiče niz »[...] nesavladivih i neuskladivih ekonomskih i socijalnih proturječnosti različitih kapitalističkih socijalnih grupacija, između krupne, srednje i sitne buržoazije, sitnoga seljaštva i inteligencije, i; prvenstveno, najveću socijalnu i ekonomsku proturječnost: klasnu proturječnost između buržoazije i proletarijata«. Zato je, tvrdi se u plenumskim dokumentima, klasni sukob između buržoazije i proletarijata realnost, koju treba pripremiti taktikom *jedinstvene fronte*. Komunisti ne smiju »[...] pasivno pratiti proces rastakanja fašizma« i njihov je povijesni zadatak »[...] svjesno jačanje i ubrzanje toga procesa«. Moraju ući u fašističke organizacije i povući

²² Isti izvor, 857.

²³ Isti izvor, 868.

²⁴ Komunističeskij internacional v dokumentah, Rešenja, tezisi i vozzvanja kongresov Kominterni i plenumov IKKI 1919–1932. Pod redakcijej Bela Kuna, Partijnoe izdatelstvo, Moskva 1933. (dalje: Komunističeskij internacional), 379.

²⁵ Isti izvor, 380.

²⁶ Isti izvor, 381.

mase proletarijata u borbi »[...] protiv klasne vladavine i eksploatacije buržoaskih vlasti.«²⁷

Na XIII. je konferenciji RKP(b) u siječnju 1924. Radek Karl-Söbelson, član CK KP Njemačke, izjavio da su njemačkim komunistima, osim radničke klase, jedino zanimljive »[...] seoska sirotinja i sitna buržoazija (ist. G.V.)«.²⁸ Tih socijalnih slojeva ima dosta u njemačkome nacističkom pokretu, jer su očekivali »[...] da će ih fašizam spasiti, a zapravo ih proletarizira«. Treba ih samo privući.

Bordiga je na Petome kongresu Kominterne 1924. u koreferatu o pitanju globalne taktike epohu građanskodemokratskoga razvitka talijanskoga društva shvatio kao »prirodnu pripremu fašizma«, a fašizam kao »buržoasku kontrarevoluciju« i posljednji udarac talijanskome proletarijatu.²⁹ Fašističku ideologiju definira kao pokušaj »[...] kontrarevolucionarnoga objedinjavanja *sviju buržoaskih snaga* (ist. G.V.)« pred opasnošću proleterske revolucije. Socijalnu osnovu fašističkoga pokreta vidi u »[...] pokretu *srednjega staleža*, učesnika u ratu, intelektualaca, kao i svih slojeva koje proletarijat još nije uspio privući i, pod parolom *revolucionarne diktature*, okupiti oko sebe (ist. G.V.)«. Srednji stalež shvaća kao *treću klasu* okrenutu »[...] protiv *proletarijata*, ali i protiv *stare buržoazije* i njenih klasičnih političara (ist. G.V.)«.³⁰ Njezino je nezadovoljstvo iskoristio fašistički pokret »[...] pod vodstvom konzervativnih snaga *krupne buržoazije*, uz pomoć državnoga aparata (ist. G.V.)«,³¹ da bi je odbacio »[...] nakon učvršćenja u vlasti«. Tek nakon toga, zaključuje Bordiga, može se govoriti o »[...] *čisto konzervativnome pokretu* za obranu postojećega buržoaskog poretka; on ne donosi nikakav novi program (ist. G.V.)«. Ipak, Bordiga je svjestan da fašistički režim ima »[...] nešto što dosad nisu primijenile ni buržoazija Italije ni buržoazije drugih zemalja, [...] silan borbeni aparat, silan i kao politička i kao vojna organizacija«. Nije uperen protiv interesa *krupne buržoazije*, naprotiv, kada je taj interes ugrožen, tada *demokratske metode* diktature mijenja s »[...] dobro organiziranom partijom koja djeluje u cijeloj zemlji, nastojeći pronaći uporište unutar *srednje klase*, kao i da se približi, možda, čak i izvjesnim slojevima *radničke klase* (ist. G.V.)«. Naime, da bi fašistički režim funkcionirao, mora računati i s »[...] mobilizacijom *neburžoaskih klasa* (ist. G.V.)«, ponajprije »[...] među proleterskim masama«.³²

Na ideološki »raščišćenome« prostoru antifašističke borbe, talijanskim je komunistima dovoljan, tvrdi Bordiga, »[...] *jedinstveni front gradskoga i seoskog proletarijata* [...] preduvjet koji će nam omogućiti stupanje u neposrednu borbu protiv fašizma (ist. G.V.)«. Samostalno je djelovanje

²⁷ Isti izvor, 381—382.

²⁸ *Marijan Britovšek*, *Borba za Lenjinovo nasljeđe*, knjiga druga. Stvarnost, Zagreb: bez godine izdanja, 260, bilj. 83.

²⁹ Peti kongres Komunističke internacionale, Moskva, 17. jun — 8. jul 1924, drugi dio. Komunistička internacionala, Stenogrami i dokumenti kongresa, knjiga 7 (dalje: Dokumenti 7), Kulturni centar, JUR »Privredna knjiga«, Gornji Milanovac 1982., 620.

³⁰ Isti izvor, 620—621.

³¹ Isti izvor, 621.

³² Isti izvor, 622.

TKP u borbi protiv fašizma, upozorava Bordiga, »[...] sredstvo političkoga utjecaja čak i na slojeve koji nisu s nama neposredno povezani«. ³³ Zato će »[...] samo sasvim jasni i radikalni stav prema fašizmu, kao i prema opoziciji, omogućiti da iskoristimo razvoj u obaranju silne moći fašizma (ist. G.V.)«.

Za razliku od Italije, gdje u usponu fašizma »[...] posebno važnu ulogu ima nacionalno i vjersko jedinstvo [...]«, koji su omogućili okupljanje »[...] srednje klase oko fašizma«, tvrdi Bordiga, u Njemačkoj, Mađarskoj i u Bugarskoj za njegovu afirmaciju nema uvjeta kao »[...] jedinstvenoga pokreta eksploatatorskih gornjih slojeva i mobilizacije širokih masa srednjega staleža i sitne buržoazije u interesu ovih slojeva (ist. G.V.)«, a ne treba očekivati ni u drugim zemljama. ³⁴ Međutim, upozorava Bordiga, treba znati da ima više tipova fašizma. Onaj sitne buržoazije »[...] s potpuno reakcionarnom ideologijom, s izvjesnim naoružanim formacijama [...]«, ali mu »[...] ne polazi za rukom identifikacija s krupnom industrijom, a prije svega s državnim aparatom«. Postoji mogućnost da se fašizam u nekim zemljama poveže i »[...] sa strankama krupne industrije, velikih banaka i veleposjednika, ali u svojim odnosima prema srednjem staležu i sitnoj buržoaziji ostaje, manje-više, samostalan«. Zato je taj tip fašizma »[...] daleko manje opasan od talijanskoga fašizma«, nema homogenizacijsku dimenziju koja sve društvene klase i slojeve podređuje interesima srednjega kapitala. Može se očekivati i pojava »[...] talijanskoga fašizma koja bi se križala s oblicima pojave 'demokratskoga i pacifističkoga vala'«. ³⁵

Član CK KP Njemačke Hermann Remmele u kongresnom je koreferatu o taktici krenuo od originalne teze da fašizam »[...] želi zlo, a stvara dobro«, ³⁶ jer uči radničku klasu »[...] da samo oružana borba može svladati fašizam«. Odbacuje tezu da je u fašističkome pokretu dominantan interes srednjih slojeva, jer je posljedica sučeljavanja s »[...] revolucionarnim valovima koji su u poslijeratnom periodu potresli cijelu Evropu«. ³⁷ Točno je, tvrdi Remmele, da socijalnu osnovu fašizma čine srednji slojevi, ali samo kao *instrument* »[...] za održanje i osiguranje klasne vladavine buržoazije«. ³⁸ Nije ga smetalo kada su njemački komunisti pokušali »[...] da se poveže borba KPD s malograđanskim slojevima [...]« ³⁹ u nacionalsocijalističkome pokretu. KP Njemačke otvorila je i javnu diskusiju s nacionalsocijalističkim vodstvom o mogućnoj suradnji, koja ne samo da je »[...] unela izvjesnu konfuziju, a manje pozitivnih političkih rezultata«, ⁴⁰ nego je imala katastrofalne posljedice po demokraciju u Njemačkoj.

³³ Isti izvor, 646.

³⁴ Isti izvor, 648.

³⁵ Isti izvor, 649.

³⁶ Isti izvor, 669.

³⁷ Isti izvor, 651.

³⁸ Isti izvor, 653.

³⁹ Vera Mujbegović, Komunistička partija Nemačke u periodu posleratne krize, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1968., 384.

⁴⁰ Isti izvor, 385.

Remmele je u kongresnome koreferatu tvrdio da su zameci nacističkih udarnih odreda u dobrovoljačkim jedinicama, koje su stvarane nakon rata »[...] radi zašтите socijaldemokratsko-buržoaske vlade, radi zaštite kapitalističkog društvenoga poretka.«⁴¹ Najprije su bile u funkciji gušenja proleterske revolucije, a kada nisu dobile očekivane povlastice, odlučile su biti same »[...] gospodari u kući«. Međutim, Remmele odbacuje mogućnost suradnje komunista sa socijalnom demokracijom i građanskim demokratskim snagama, jer su »[...] pomagači i začetnici ovoga političkoga perioda fašizma.«⁴² Osim toga, imaju niz »[...] dodirnih točaka političke propagande i metode politike kojima fašizam manipulira sitnom buržoazijom i radnicima.«⁴³

U Njemačkoj je, tvrdi Remmele, »[...] revolucija ponovo u usponu,«⁴⁴ i nije u pitanju, kako tvrde socijaldemokrati, sukob između građanske demokracije i fašizma, nego snaga »[...] revolucije i kontrarevolucije«. Zato je logičnija suradnja njemačkih komunista i sitnoga seljaštva u socijalnoj osnovi nacističkoga pokreta, ili barem »[...] da ih neutralizira.«⁴⁵ Mnogo bi bilo bolje, kaže Remmele, kada bi ih pridobili »[...] za ideologiju komunizma, za ideju diktature«. Upravo su ti slojevi nekada pokazivali »[...] velike simpatije za komunistički pokret«, da bi nakon poraza proletarijata postali »[...] nepovjerljivi prema komunističkome pokretu i prešli u fašistički tabor.«⁴⁶ Strateški ciljevi komunističkoga pokreta opravdavaju i »razmjenu mišljenja« između komunističkoga i nacističkoga tiska, u kojoj je »[...] izgledna i mogućnost saveza, privremenoga i dugoročnog, između komunista i fašista [...] o jednome dijelu 'zajedničkoga puta'«. Remmele samo zabrinjava mogućnost da komunisti zaborave kako su u funkciji borbe protiv »[...] posebne vrste kontrarevolucije«, što se, čini se, događalo. Socijalna demokracija, tvrdi Remmele, »[...] nikada ne može biti saveznik revolucionarnome proletarijatu u borbi protiv fašizma«, jer stremljenju učvršćenju građanskodemokratskih načela. Remmele u koreferatu upozorava i talijanske komuniste na značenje suradnje sa socijalnom osnovom fašističkoga pokreta, jer je »[...] konglomerat kontradiktornih privrednih i socijalnih klasnih interesa [...]« i zato nosi »[...] klice truleži i raspada fašizma.«⁴⁸ Kada se proces intenzivira, komunisti moraju znati da nije u pitanju obnova građanskodemokratskoga, nego »[...] unutrašnje raspadanje kapitalističkoga društva«.

Pojava je fašizma, tvrdi Remmele, prilika da se radništvo u stvarnosti upozna s najgrubljim oblikom buržoaske diktature, i zato, »[...] da fašizma još nema trebalo bi ga izmisliti da bi proletarijat naučio da samo oružana borba može svladati fašizam.«⁴⁹

⁴¹ Dokumenti 7, 654.

⁴² Isti izvor, 655—656.

⁴³ Isti izvor, 656.

⁴⁴ Isti izvor, 658.

⁴⁵ Isti izvor, 659.

⁴⁶ Isti izvor, 660.

⁴⁷ Isti izvor, 663.

⁴⁸ Isti izvor, 667.

⁴⁹ Isti izvor, 669.

U *Tezama o taktici* Petoga kongresa Kominterne ipak je prihvaćeno mišljenje da proletarijat ima potencijalne saveznike u sitnoj buržoaziji, koja, s obzirom na socijalnu i političku funkciju fašizma, nije pouzdan oslonac krupnoj buržoaziji, iako je ima i u fašističkim odredima i udarna je snaga »[...] buržoazije u borbi protiv proletarijata«. ⁵⁰

U *Manifestu* Petoga kongresa Kominterne navedeni su ovi ciljevi komunista: maknuti socijalnu demokraciju »[...] s puta, oboriti buržoaziju, trebaju preuzeti vlast u svoje ruke, trebaju objediniti evropsku privredu, trebaju je usmjeriti socijalističkome putu«, a europske države sjediniti »[...] u sovjetsku federaciju, u radničko-seljačke sjedinjene države Evrope«. ⁵¹

Dostupna i objavljena suvremena arhivska građa o raspravama u Kominterni do kraja 1926., unutar njezina Izvršnoga komiteta (njegov Peti plenum 1925., Šesti i Sedmi 1926.), ukazuje na pad interesa za fašizam. Dva su razloga takvu ponašanje u Kominterni. Prvi je njezino uvlačenje u frakcijska razračunavanja s trockističkom opozicijom u SKP(b), a drugi u bitno neizmijenjenim odnosima u Italiji sve do kraja 1926., kada je fašistički režim krenuo u direktan obračun s ostacima parlamentarnoga i strahačkog sustava.

Simetizirani prikaz procesa razmišljanja Kominterne o socijalnoj osnovi fašističkih pokreta u vrijeme njezine globalne taktike jedinstvene fronte između 1921. i 1927. godine omogućuje uvid u proces oblikovanja njezina prvoga određenja prema fašizmu i sadržajima antifašističke borbe. To traje sve do 1934., s tim da su između 1927. i 1934. usvojena još radikalnija gledišta. Iz priloga je očito da je stav Kominterne prema socijalnoj osnovi fašističkih pokreta izveden iz njezina globalnog stava prema fašizmu, kao bitne komponente u oblikovanju komunističke teorije o fašizmu. Njezine su temeljne uporišne točke u interpretaciji 1. socijalne geneze fašizma, 2. socijalne i političke funkcije fašizma i 3. socijalne osnove fašizma izvedene iz komunističkoga viđenja odnosa kapitalizma imperijalističke epohe i fašizma. Socijalna je geneza fašizma izvedena iz krize kapitalizma imperijalističke epohe, u kojoj nema preduvjeta za vladanje krupne buržoazije u skladu s tradicionalnim građanskoliberalnim opredjeljenjima za metode *prikrivene diktature*. Socijalna i politička funkcija fašizma shvaćena je kao *otvorena diktatura* krupne buržoazije, čiji su zadaci očuvanje njezine vladavine sprečavanjem nezadovoljstva sitne i srednje buržoazije, a prvenstveno proleterskih revolucija. Rezultat je takvih kvalifikacija fašizma i ona o srednjim društvenim slojevima, *trećoj klasi*, koja čini okosnicu socijalne osnove fašističkih pokreta.

Za stav Kominterne prema socijalnoj osnovi fašističkih pokreta presudno je bilo shvaćanje da se u socijalnoj strukturi fašističkoga pokreta trajno sučeljavaju posebni interesi različitih slojeva građanske klase, osobito oni krupne buržoazije i srednjih društvenih slojeva. To se objašnjava kao posljedica nezadovoljstva srednjih slojeva ekonomsko-socijalnim položajem u društvu i neispunjenim ciljevima nacionalističkih programa u uvje-

⁵⁰ Isti izvor, 936.

⁵¹ Isti izvor, 1062.

tima građanskoliberalnoga perioda razvitka kapitalizma i poslijeratne krize. Zato je u Kominterni socijalna osnova fašističkog pokreta shvaćena kao njegovo *demokratsko krilo*, a dijelovi radničke klase i siromašnih seljaka po istim kriterijima kao potencijalno *revolucionarno krilo* u slamanju kapitalističkoga sustava pod vodstvom komunista. Rezultat je takva stava prema socijalnoj osnovi fašističkih pokreta nastojanje Kominterne na uspostavljanju suradnje između komunista i *demokratskoga i revolucionarnog krila* u fašističkim pokretima.

Takav je stav Kominterne posljedica njezina uvjerenja da je radikalizam socijalne osnove fašističkoga pokreta mnogo efikasniji od onoga kumuliranog u srednjim društvenim slojevima građanskoliberalnih opredjeljenja. Odbacujući mogućnost suradnje komunista u širokoj međuklasnoj koaliciji građanskoliberalnih i socijaldemokratskih snaga, Kominternu je svoju globalnu taktiku toga vremena (1921.—1927.) shvatila kao borbu za *jedinstvenu frontu* protiv kapitalizma na dulju stazu i bez propagiranja klasnoga obračuna kao aktualnog zadatka. U strukturu njezine tadašnje globalne taktike uključena je i antifašistička dimenzija, kao sastavni dio borbe protiv kapitalizma imperijalističke epohe. To je bila i ostala neraskidiva međuovisnost svih komunističkih koncepcija antifašističke borbe. Za Kominternu su građanskoliberalni i fašistički sistemi dio jedinstvene metode vladanja krupne buržoazije nad proletarijatom i širokim masama, dva oblika njezine *diktature*. Zato građanskoliberalni period definira kao uvod u fašističke sisteme, pri čemu vodeće snage socijalne demokracije ocjenjuje kao *treću partiju* buržoazije, a u uvjetima pojave fašističke diktature kao *krilo fašizma*.

Stav Kominterne prema socijalnoj osnovi fašističkih pokreta bitan je za sve komunističke partije i u tridesetim godinama do prihvaćanja komunističke narodnofrontovske koncepcije antifašističke borbe, pa tako i za KPJ.

SUMMARY

THE COMINTERN TOWARD SOCIAL BASIS OF THE FASCIST MOVEMENT (1921—1927)

The Comintern's taking position toward the social basis of the fascist movement is the outcome of the global communist position toward fascism. The fascism has risen from the crisis of capitalism, and it is characterized by an open dictatorship of the bourgeoisie. The Comintern distinguished between democratic and revolutionary wings of the fascist movement. Aiming at forming a common front against capitalism, it collaborated with the democratic one.